

## بررسی تاثیرات حسابرسی اسلامی در بانک‌های دولتی و خصوصی در ایران و راهکارهای لازم در جهت بهبود حسابرسی اسلامی

نسرین سیادت‌تی - کارشناس مالی

**چکیده** - ایران از جمله کشورهای اسلامی است که کلیه فعالیت‌های مؤسسات مالی و بانک‌های آن طبق اصول و موازین اسلامی صورت می‌گیرد. با توجه به اسلامی بودن سیستم بانکداری لازم است رسیدگی و حسابرسی فعالیت‌های بانکی به گونه‌ای صورت گیرد که از انطباق کلیه فعالیت‌های بانک‌ها و مؤسسات مالی با اصول و ضوابط اسلامی اطمینان حاصل گردد و از طرفی حقوق ذی‌نفعان آنان مانند سهامداران و سپرده‌گذاران نیز به صورت منصفانه حفظ گردد. در این راستا این پژوهش به بررسی تفاوت‌های احتمالی موجود، بین حسابرسی متداول که براساس استانداردها و آیین رفتار حرفه‌ای صورت می‌پذیرد و آنچه از دیدگاه مدیران، حسابرسان و بازرسان بانک‌ها حالت ایده‌آل است، می‌پردازد. نتایج به‌دست آمده براساس ضریب همبستگی پیرسون نشان داد که بین صلاحیت حرفه‌ای حسابرسان بانک‌ها و مؤسسات مالی در ایران و صلاحیت حرفه‌ای لازم برای حسابرسی اسلامی ایده‌آل تا حدی تفاوت وجود دارد. از طرفی بین کفایت عملیات و فرایندهای حسابرسی متداول در بانک‌ها و مؤسسات مالی ایران و آنچه در حسابرسی اسلامی ایده‌آل باید باشد، تا حدی تفاوت وجود دارد. بین اجرای خدمات مالی ارائه شده توسط بانک‌ها و مؤسسات مالی در ایران و حالت ایده‌آل ارائه خدمات مالی طبق عقود اسلامی تفاوت معناداری وجود دارد. همچنین نتایج این مطالعه نشان داد که حسابرسی اسلامی بانک‌ها و مؤسسات مالی ایران به چارچوب نظری اسلامی نیاز دارد.

**واژگان کلیدی:** حسابرسی اسلامی ایده‌آل، حسابرسی متداول، بانک‌ها و مؤسسات مالی ایران

### مقدمه

بانکداری اسلامی نوعی از بانکداری جهانی است. بانکداری اسلامی بر استفاده از عقود مختلف و مشارکت استوار است. سود در اسلام پاداش نام دارد و انجام فعالیت‌های مبتنی بر ریسک برای بالابردن ارزش سرمایه مجاز شمرده شده است. اما، بانک‌های اسلامی ویژگی‌های خاص خود را دارند. با توجه به انجام عملیات بانکی مبتنی بر عقود و مشارکت اکثر فعالیت‌های بانک‌های اسلامی در زمینه تجارت و سرمایه‌گذاری است. از عمده‌ترین تفاوت‌های بانکداری غیراسلامی و بانکداری اسلامی "بهره" می‌باشد که دین اسلام دریافت و

پرداخت بهره را حرام اعلام کرده است. بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی وجوه مورد نیاز بنگاه‌های اقتصادی زیادی را تأمین می‌نمایند. ریفات و کریم (۲۰۰۱) به نقل از ویلسون (۱۹۹۷) بیان می‌دارند که با افزایش قیمت نفت در سال‌های ۱۹۷۴-۱۹۳۷ بر اهمیت بانکداری اسلامی افزوده شده، بخصوص این که در کشورهایی نظیر ایران و تا حد زیادی پاکستان که سیستم بانکی این کشورها کاملاً اسلامی و شرعی می‌باشد، افزایش دارایی‌های بانک‌ها و مؤسسات مالی در ۱۶۶ مؤسسه مالی به ۱۳۷ میلیارد دلار طی سال ۱۹۹۶ رسیده است.

رشد روزافزون بانکداری اسلامی و افزایش دارایی‌های این نهادها و سازمان‌های مالی، و لزوم گزارشگری مالی برای ذینفعان مختلف از جمله اعتباردهندگان، سهامداران و دولت سبب به وجود آمدن مشکلاتی درخصوص گزارشگری اسلامی شده است. وقتی که بانک‌ها از سیستم بانکداری مبتنی بر اصول و شریعت اسلامی استفاده می‌نمایند، در انجام عملیات حسابداری و گزارشگری استانداردهای حسابداری بین‌المللی ممکن است پاسخگوی نیازهای اطلاعاتی استفاده‌کنندگان نباشند و حتی در بعضی مواقع کاملاً مغایر با اصول اسلامی باشند. به‌عنوان نمونه، سپرده‌گذارانی که وجوه خود را به‌صورت قرض‌الحسنه در اختیار بانک‌ها و مؤسسات مالی و اعتباری قرار می‌دهند تمایل دارند که بدانند آیا وجوه مذکور به مصارف تعیین شده در قرارداد رسید است یا خیر؟ در نتیجه استانداردهای حسابداری باید شیوه گزارشگری این موارد را تعیین و حسابرسان نیز با توجه به استانداردهای حسابرسی افشای مناسب آنها را تایید نموده باشند. از طرف دیگر، بسیاری از ابزارهای مالی مانند صکوک که بانک‌ها و مؤسسات مالی و اعتباری اسلامی از آنها استفاده می‌کنند متفاوت از ابزارهای مالی مورد استفاده در غرب می‌باشد و نیاز به استانداردهای حسابداری مناسب برای آنها وجود دارد و لازم است این استانداردها از طرف تدوین‌کنندگان استانداردهای حسابداری و حسابرسی تدوین گردد.

استانداردها و آیین رفتار حرفه‌ای حسابرسی فعلی کشور مشابه استانداردها و آیین رفتار حرفه‌ای حسابرسی بین‌المللی می‌باشد و ممکن است با استانداردها و آیین رفتار حرفه‌ای حسابرسی ایده‌آل که مدنظر ذینفعان بانک‌ها و مؤسسات اعتباری نظیر سپرده‌گذاران می‌باشد متفاوت باشد. با توجه به موارد ذکر شده این پژوهش به بررسی تفاوت‌های احتمالی موجود، بین حسابرسی متداول که براساس استانداردها و آیین رفتار حرفه‌ای صورت می‌پذیرد و آنچه از دیدگاه مدیران، حسابرسان و بازرسان بانک‌های اسلامی حالت ایده‌آل است، می‌پردازد.

### مبانی نظری پژوهش

سازمان حسابرسی و حسابداری مؤسسات مالی اسلامی که یک مرجع خصوصی قانون‌گذاری است توسط (AAOIFI) در سال ۱۹۹۰ سازمان حسابرسی و حسابداری مؤسسات مالی اسلامی بانک‌های اسلامی و سایر بخش‌های ذینفع تأسیس گردید. از مسئولیت‌های این سازمان تدوین استانداردهای حسابداری اسلامی برای مؤسسات مالی و بانک‌های اسلامی براساس اصول اسلامی می‌باشد. اجرای استانداردهای سازمان حسابرسی و حسابداری مؤسسات مالی اسلامی سبب افزایش شفافیت و قابلیت مقایسه فعالیت‌های مؤسسات مالی اسلامی خواهد گردید، زیرا استانداردهای این سازمان براساس اصول اسلامی تدوین می‌گردند.

کشورهایی که از بانکداری اسلامی استفاده می‌نمایند از ویژگی‌های یکسانی در بانکداری اسلامی برخوردار نمی‌باشند (ویلسون، ۱۹۹۷). یکی از مشکلات بر سر راه سازمان حسابرسی و حسابداری مؤسسات مالی اسلامی (AAOIFI) این است که بیانیه‌های این سازمان مانند استانداردهای حسابداری بین‌المللی، ضمانت اجرایی کافی ندارند و حتی مؤسسات مالی و بانک‌های برخی کشورها که از سیستم بانکداری اسلامی پیروی می‌نمایند از این بیانیه‌ها استفاده نمی‌نمایند (اریکو و فرهبخش، ۱۹۹۸). کمیته باسل نیز بیان داشته که تعدادی از استانداردها که به‌عنوان بهترین رویه اجرا (عمل) توسط این کمیته، تدوین شده است هرگز توسط بانک‌های اسلامی اجرا نشده است (ریفات و کریم، ۲۰۰۱). مشکل دیگر این است که برخی از استانداردهای حسابداری بین‌المللی با اصول اسلامی پاسخگوی سازگار نمی‌باشد و حتی در بعضی مواقع کاملاً متفاوت عمل می‌نماید، مثلاً استاندارد حسابداری بین‌المللی ۳۱ با عنوان «گزارشگری بهره در مشارکت خاص» با مباحثه و مشارکت کاملاً متفاوت است.

شرکت‌های سهامی عام و بانک‌های اسلامی تفاوت‌های زیادی دارند که از جمله آن‌ها این است که شرکت‌های سهامی عام، سهام خود را به عموم می‌فروشند و دارندگان سهام دارای حق رأی می‌باشند و می‌توانند بر سیاست‌های شرکت تأثیر بگذارند و در خالص دارایی‌های شرکت سهامی می‌باشند. حال آنکه سپرده-گذاران در بانک‌های اسلامی در سود (زیان) خالص بانک سهام‌اند و نمی‌توانند در سیاست‌های سرمایه‌گذاری بانک دخالت نمایند و حق رأی ندارند و هیچ سهمی در دارایی‌های بانک‌ها ندارند.

دارایی‌های بانک‌ها و مؤسسات مالی براساس ارزش منصفانه یا ارزش بازار اندازه‌گیری نمی‌شوند و بیشتر به بهای تمام شده تاریخی اندازه‌گیری می‌شوند و این امر تعیین ارزش دارایی‌های بانک‌های اسلامی را بسیار مشکل می‌سازد (کریم، ۱۹۹۵). در سیستم بانکداری سنتی تعیین ارزش دارایی‌ها بسیار ساده است، اما به‌عنوان نمونه در یک مشارکت خاص در یک مؤسسه مالی و اعتباری اسلامی تعیین ارزش سهم یکی از افراد شرکت

کننده در مشارکت خاص بسیار دشوار و فقط از طریق اعزام تیمی متشکل از حسابداران حرفه‌ای برای تعیین ارزش دارایی‌های مشارکت خاص امکان‌پذیر است (استیل، ۱۹۸۴).

با توجه به تفاوت در فعالیت‌های مالی مؤسسات مالی اسلامی و غیراسلامی و شرکت‌های سهامی عام، تفاوت در پاسخگویی مدیران این مؤسسات در مقایسه با مدیران بانک‌های غیراسلامی مشهود به‌نظر می‌رسد. در بانک‌های اسلامی «پاسخگویی» مفهومی گسترده‌تر از مباشرت دارد. پاسخ‌گویی به‌عنوان وظیفه ارائه گزارش در رابطه با اقداماتی تعریف می‌شود که یک شخص مسئولیت آن‌را به عهده دارد، اما دامنه پاسخ‌گویی اسلامی فراتر از ارائه گزارش مربوطه به اقدامات انجام شده به کارفرما می‌باشد. در بانک‌ها پاسخگویی اسلامی پاسخگویی به خدا را نیز باید به این دامنه اضافه کرد و این وظیفه از طریق پاسخگویی به جامعه ایفا می‌شود. در اسلام براساس مفاهیم قرآنی انسان خلیفه الله است که امانت الهی به او سپرده شده است و انسان نه تنها در قبال مسائل معنوی، بلکه در رابطه با موضوعات اجتماعی، تجاری و قراردادی نیز باید پاسخگو باشد. این نوع پاسخگویی می‌تواند به‌عنوان اهداف اصلی حسابداری تلقی شود. این مفهوم آنچنان در جامعه اسلامی ریشه دارد که می‌تواند به‌عنوان بزرگترین محرک برای توسعه عملی حسابداری اسلامی به کار گرفته شود. برای ایفای پاسخگویی اسلامی در سازمان‌های اسلامی کارگزار و در شرکت‌های سهامی کارفرما مسئولیت دارند.

با توجه به تفاوت در فعالیت‌های مالی مؤسسات مالی اسلامی و غیراسلامی و شرکت‌های سهامی عام نیاز به تدوین استانداردهای حسابداری متفاوت احساس می‌گردد. اما سؤال اصلی که مبنای پژوهش حاضر را نیز تشکیل می‌دهد این است که آیا حسابرسی که در حال حاضر بر مبنای استانداردهای حسابرسی و آیین رفتار حرفه‌ای انجام می‌پذیرد، پاسخگویی حسابرسان جهت تامین نیازهای اطلاعاتی استفاده‌کنندگان از خدمات بانکی می‌باشد؟ آیا همه مواردی را که جامعه نیازمند گزارش آنها می‌باشد مانند گزارش مسئولیت اجتماعی و حفظ محیط زیست توسط حسابرسان مورد بررسی قرار می‌گیرد؟ و آیا نیازی به تدوین استانداردهای حسابرسی اسلامی وجود دارد یا خیر؟ این پژوهش مشابه پژوهش صورت گرفته توسط قسیم (۲۰۰۹) و سید علوی (۲۰۰۷) به بررسی تفاوت احتمالی حسابرسی متداول در بانک‌ها و مؤسسات مالی ایران که از جمله کشورهایی است که سیستم بانکداری اسلامی را به‌صورت قانونی اجرا می‌نمایند و آنچه که به‌عنوان حسابرسی اسلامی (ایده‌آل) باید وجود داشته باشد می‌پردازد.

### پیشینه پژوهش

قسیم (۲۰۰۹) در پژوهش خود به بررسی نیاز به حسابرسی ایده‌آل پرداخت. نتیجه پژوهش او نشان داد که اختلاف معناداری بین حسابرسی متداول و حسابرسی ایده‌آل اسلامی و شرعی وجود دارد و در واقع حسابرسی

اسلامی در مالزی در عمل وجود ندارد. نتیجه مصاحبه از پرسش‌شوندگان نیز نشان داد که مصاحبه‌شوندگان بر نیاز به یک چارچوب نظری اسلامی برای حسابرسی اسلامی تأکید دارند.

سیدیکویی (۲۰۰۲) در پژوهش خود به بررسی حسابرسی بانک‌ها در بنگلادش پرداخت. نتایج تحقیق او نشان داد که گزارش حسابرسی بانک‌ها نتوانسته مواردی مانند نشان دادن بیش از اندازه سود را افشا نماید. پومرانز (۲۰۰۲) در پژوهش خود در بحرین به بررسی ارزش‌های اسلامی برای تدوین استانداردهای حسابداری اسلامی پرداخت و دلیل پژوهش خود را رشد روزافزون دارایی‌های مؤسسات مالی و بانک‌ها بیان داشته است. سلیمان (۲۰۰۵)، هوک (۲۰۰۳)، هومفری (۲۰۰۰)، بل (۱۹۹۸)، ناپیر (۱۹۹۷) و بلیر (۱۹۹۰) نیز در پژوهش‌های خود به بررسی تفاوت‌های حسابرسی متداول و حسابرسی اسلامی (ایده‌آل) پرداخته‌اند و نیاز به تدوین حسابرسی اسلامی را ابراز داشته‌اند.

در زمینه حسابرسی بانک‌ها و مؤسسات مالی پژوهش‌هایی در ایران نیز صورت گرفته که می‌توان به مطالعه سیاوشی خواجه (۱۳۴۹)، پوربهرامی (۱۳۶۰)، صفاریون‌پور (۱۳۶۲)، محمدپور (۱۳۶۲) و کشتکار (۱۳۸۳) اشاره نمود.

کشتکار (۱۳۸۳) در پژوهش خود به بررسی تأثیر حسابرسی داخلی بر عملکرد شعب بانک مسکن در جذب سپرده‌های بانکی پرداخت. نتایج مطالعه او حاکی از مؤثر بودن حسابرسی داخلی بر افزایش سپرده‌های بانکی بوده است. اما تاکنون در رابطه با نیاز به تدوین استانداردهای حسابرسی اسلامی (ایده‌آل) در ایران پژوهشی صورت نپذیرفته است که این خود تأییدکننده نیاز و ضرورت انجام پژوهش حاضر می‌باشد.

### فرضیه‌های پژوهش

با توجه به مبانی نظری پژوهش و مرور پژوهش‌های پیشین فرضیه‌های پژوهش به صورت زیر بیان شدند:

H<sub>01</sub>: بین صلاحیت حرفه‌ای حسابرسان بانک‌ها و مؤسسات مالی در ایران و صلاحیت حرفه‌ای لازم برای حسابرسی اسلامی (ایده‌آل) تفاوت معناداری وجود ندارد.

H<sub>02</sub>: بین کفایت عملیات و فرآیندهای حسابرسی متداول در بانک‌ها و مؤسسات مالی ایران و آنچه در حسابرسی اسلامی (ایده‌آل) باید باشد تفاوت معناداری وجود ندارد.

H<sub>03</sub>: بین اجرای خدمات مالی ارائه شده توسط بانک‌ها و مؤسسات مالی در ایران و ارائه خدمات مالی طبق عقود اسلامی (ایده‌آل) تفاوت معناداری وجود ندارد.

H<sub>04</sub>: بین پیاده‌سازی قوانین اسلامی در بانک‌ها و مؤسسات مالی ایران و حالت ایده‌آل تفاوت معناداری وجود ندارد.

H<sub>05</sub>: حسابرسی اسلامی در بانک‌ها و مؤسسات مالی ایران به چارچوب نظری اسلامی نیاز ندارد.  
 H<sub>06</sub>: بین استقلال فعلی بانک‌ها و مؤسسات مالی ایران و آنچه حالت ایده‌آل تعیین می‌کند تفاوت معناداری وجود ندارد.

### روش پژوهش

روش پژوهش حاضر پیمایشی می‌باشد. داده‌های پژوهش با استفاده از پرسشنامه کتبی که پایایی و روایی آن با روش‌های مختلف مورد تایید قرار گرفته جمع‌آوری شده است.

### جامعه و نمونه آماری

جامعه آماری این پژوهش مدیران و بازرسان کلیه بانک‌ها و مؤسسات مالی و اعتباری دارای مجوز از سوی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران در طی سال ۱۳۹۶ می‌باشد. برای تعیین نمونه آماری از فرمول کوکران با حجم نامحدود استفاده شده که به صورت زیر می‌باشد:

$$n = \frac{\frac{z^2 pq}{d^2}}{1 + \frac{1}{N} \left[ \frac{z^2 pq}{d^2} - 1 \right]}$$

که در این فرمول: P=q=0.05 و z=1.96 و مقدار خطا (d) = 1 می‌باشد.

با توجه به فرمول ذکر شده تعداد نمونه آماری تحقیق ۹۶ نفر به دست می‌آید. با توجه به این که جامعه مورد نظر مدیران و بازرسان و حساب‌برسان بانک‌ها و مؤسسات مالی می‌باشند و ممکن است میزان برگشت پرسشنامه‌های ارسالی جهت دستیابی به نمونه مورد نظر پایین باشد، در نتیجه تعداد ۱۴۰ پرسشنامه بین جامعه آماری مورد نظر، توزیع و در نهایت تعداد ۱۰۷ پرسشنامه برگشت داده شد. بررسی‌های انجام شده درخصوص پرسشنامه‌ها با توجه به سوالات دروغ‌یاب نشان داد که کلیه پرسشنامه‌های برگشتی قابل استفاده می‌باشد.

در این تحقیق پرسشنامه‌های ارسالی در دو نوبت و به فاصله زمانی ۴۵ روز بین مدیران و بازرسان و حساب‌برسان بانک‌ها و مؤسسات مالی توزیع گردید. همچنین هنگام توزیع پرسشنامه برای پرسش‌شوندگان به آنها اطلاع داده شده که پاسخ‌های آنها صرفاً در قالب نتایج آماری انتشار خواهد یافت و پرسشنامه‌های تکمیل شده به پاسخ‌دهندگان قابل ردیابی نخواهد بود. این جمله به منظور تشویق پرسش‌شوندگان به تکمیل و استرداد پرسشنامه‌ها و در نتیجه افزایش تعداد پرسشنامه‌های تکمیل شده ذکر گردیده بود. همچنین در پرسشنامه اطلاعاتی نظیر نام و نام خانوادگی، و آدرس که منجر به شناسایی پاسخ‌دهنده شود، خواسته نشده بود. پنهان یا

مخفی نگاه داشتن هویت پاسخ‌دهندگان یکی از روش‌های مؤثر افزایش درصد استرداد پرسشنامه می‌باشد. همچنین جهت افزایش درصد استرداد پاسخ‌دهندگان اطلاع داده شده بود که در صورت تمایل، نسخه‌ای از نتایج تحقیق به آدرس الکترونیکی آنها ارسال گردد.

نارسایی پرسشنامه جواب‌های بالقوه پاسخ‌دهندگان به پرسشنامه‌ها می‌باشد که می‌تواند سبب آلودگی نتایج تحقیق شود و از اعتبار نتایج بکاهد. جهت مقابله با این احتمال، از روش مقایسه تطبیقی پاسخ‌ها به پرسشنامه‌های مختلف استفاده شده است. این روش در تحقیق حاضر مورد استفاده قرار گرفته است. بدیهی است در صورت نبودن تفاوت معنادار بین نتایج به‌دست آمده از پرسشنامه‌های برگشت شده در فواصل زمانی مختلف می‌توان تا حدودی اطمینان نسبی حاصل شود که پاسخ بالقوه پاسخ‌دهندگان تأثیری بر نتایج تحقیق نخواهد گذاشت و به تبع آن اطلاعات به‌دست آمده از اعتبار لازم برخوردار است. در تحقیق حاضر، از روش و مقایسه نتایج حاصله از هر یک از فواصل زمانی استفاده شده است. اطلاعات مربوط به توزیع «چند مرحله‌ای» ارسال پرسشنامه پرسشنامه تحقیق و پاسخ‌های دریافت شده در نگاره شماره ۱ آورده شده است.

نگاره شماره ۱: اطلاعات مربوط به توزیع پرسشنامه و پاسخ‌های دریافت شده

درصد	تعداد	شرح
۱۰۰	۱۶۰	پرسشنامه‌های توزیع شده
۷۸.۷۵	۱۲۶	پرسشنامه‌های پاسخ داده شده
	۶۰	مرحله اول
	۶۶	مرحله دوم
۲۱.۲۵	۳۴	پرسشنامه‌های پاسخ داده نشده

همان‌طور که در بخش جامعه آماری و نمونه آماری تحقیق ذکر گردید، ۱۶۰ پرسشنامه کتبی جهت پاسخگویی به مدیران و بازرسان و حسابرسان بانک‌ها و مؤسسات مالی ارسال گردید. از مجموع کل پرسشنامه‌های توزیع شده، ۱۲۶ پرسشنامه طی دو نوبت دریافت شد. در این ارتباط نتایج به‌دست آمده در نوبت اول و دوم با یکدیگر مقایسه گردیدند. این مقایسه با استفاده از آزمون آماری تحلیل واریانس و در سطح معنی‌دار ۰/۰۵ انجام پذیرفت و نتایج به‌دست آمده نشان می‌دهد تفاوت معنی‌دار آماری بین نتایج به‌دست آمده درخصوص پاسخ به یکایک سؤالات در دو نوبت وجود ندارد و پرسشنامه‌های برگشت داده شده، می-

تواند اطمینان خاطر نسبی فراهم کند که اطلاعات استفاده شده در این تحقیق تا حدود زیادی عاری از آلودگی ناشی از پاسخ ندادن به پرسشنامه‌ها می‌باشد.

### روش گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها

برای جمع‌آوری داده‌ها از پرسشنامه استفاده گردید. به دلیل تفاوت‌هایی که در کشور مالزی (پرسشنامه مورد استفاده توسط قسیم (۲۰۰۹) که مبنای پژوهش حاضر است) و بانکداری آن‌ها وجود داشت زیرا در این کشور بانک‌ها و مؤسسات غیراسلامی نیز فعالیت دارند و با توجه به اینکه کشور ایران سیستم بانکداری خود را به صورت قانونی شرعی و اسلامی اعلام نموده است؛ ابتدا از پرسش‌شوندگان مصاحبه شفاهی نیز به عمل آمد و بعد سؤالات مدنظر به پرسشنامه اضافه گردید و بین تعدادی از اعضای جامعه (۳۲ نفر) توزیع گردید و پس از بررسی سؤالات نامرتب حذف و پرسشنامه نهایی طراحی شده به صورت گسترده توزیع گردید. در این پژوهش، روایی محتوایی پرسشنامه به روش صوری و سیگمای شمارشی با استفاده از قضاوت ۲۰ تن از صاحب‌نظران، ۸۱٪ به دست آمد. ضریب آلفای کرونباخ که نشان‌دهنده قابلیت اعتماد ابزار پژوهش است، ۹۸٪ به دست آمده که نشان‌دهنده این امر است که ابزار تحقیق از قابلیت اعتماد لازم برخوردار است.

### مدل پژوهش

مدل مورد استفاده برگرفته از پژوهش قسیم (۲۰۰۹) در کشور مالزی می‌باشد که در نگاره شماره ۲ نشان داده شده است. روش پژوهش به این صورت است که فرضیه‌های پژوهش در دو دسته حسابرسی جاری (متداول) و حسابرسی اسلامی (ایده‌آل) آزمون خواهند شد و تفاوت معناداری آنها از طریق آزمون مقایسه دو میانگین با اندازه‌های تکراری ( دو نمونه وابسته) بررسی خواهد گردید.

نگاره شماره ۲: مدل مورد استفاده پژوهش

رویه حسابرسی شرعی (اسلامی) ایده‌آل (i)	تفاوت $A^1-I^2$	رویه جاری (متداول) حسابرسی (A)
فرضیه اول: صلاحیت حرفه‌ای حساب‌برسان	تفاوت A-I	صلاحیت حرفه‌ای حساب‌برسان
فرضیه دوم: کفایت عملیات و فرآیندهای حسابرسی	تفاوت A-I	کفایت عملیات و فرآیندهای حسابرسی
فرضیه سوم: حسابرسی خدمات مالی	تفاوت A-I	حسابرسی خدمات مالی
فرضیه چهارم: اجرای قوانین اسلامی	تفاوت A-I	اجرای قوانین اسلامی

<sup>1</sup> Actual

<sup>2</sup> Ideal



برای آزمون فرضیه پنجم از روش آزمون t تک نمونه‌ای استفاده شده است تا نیاز به چارچوب نظری برای حسابرسی اسلامی توسط پاسخ‌دهندگان در ایران مورد آزمون قرار گیرد. در مورد آزمون فرضیه ششم نیز از روش آزمون t تک نمونه‌ای استفاده شد تا استقلال در مؤسسات اسلامی در بانک‌ها و مؤسسات مالی ایران و آنچه شرع و اسلامی (ایده‌آل) تعیین کرده، بررسی گردد.

## نتایج آزمون فرضیه‌های پژوهش

### نتایج آزمون فرضیه اول

فرضیه اول تحقیق به این صورت مطرح گردیده بود که بین صلاحیت حرفه‌ای حسابرسان بانک‌ها و مؤسسات مالی در ایران و صلاحیت حرفه‌ای لازم برای حسابرسی اسلامی (ایده‌آل) تفاوت معناداری وجود ندارد. با توجه به نگاره شماره ۳ چون سطح خطا ۰/۰۰۰ کمتر از ۰/۰۵ است پس فرضیه اول پذیرفته نمی‌شود و در سطح اطمینان بیش از ۰/۹۵ می‌توان ادعا کرد که بین صلاحیت حرفه‌ای حسابرسان بانک‌ها و مؤسسات مالی در ایران و صلاحیت حرفه‌ای لازم برای حسابرسی اسلامی (ایده‌آل) تا حدی تفاوت وجود دارد. نتایج این فرضیه نشان می‌دهد که حسابرسان جهت انجام حسابرسی اسلامی باید صلاحیت حرفه‌ای خود را با کسب آموزش‌های اسلامی لازم ارتقا دهند. نتایج پژوهش قسیم (۲۰۰۹) نیز بیانگر این مدعا است که برای حسابرسی بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی صلاحیت حرفه‌ای حسابرسان از جنبه اسلامی باید ارتقا یابد.

نگاره ۳: بررسی اختلاف بین صلاحیت حرفه‌ای حسابرسان بانک‌ها و مؤسسات مالی و صلاحیت حرفه‌ای ایده‌آل

صلاحیت حرفه‌ای حسابرسان	اسلامی (ایده‌آل) عملکرد جاری	میزان فاصله	مقدار t	میزان خطا
بانک‌ها (دولتی و خصوصی) و مؤسسات مالی	۷۰۰۹/۳۵	۹۴۳۹/۳۰	۷۵۷۰/۴	۸/۵۷۶- ۰/۰۰۰

### نتایج آزمون فرضیه دوم

فرضیه دوم تحقیق بیان می‌نمود که بین کفایت عملیات و فرآیندهای حسابرسی متداول در بانک‌ها و مؤسسات مالی ایران و آنچه در حسابرسی اسلامی (ایده‌آل) باید باشد تفاوت معناداری وجود ندارد. با توجه به نگاره شماره ۴ چون سطح خطا ۰/۰۰۰ کمتر از ۰/۰۵ است پس فرضیه اول پذیرفته نمی‌شود و در سطح اطمینان بیش از ۰/۹۵ می‌توان ادعا کرد که بین کفایت عملیات و فرآیندهای حسابرسی متداول در بانک‌ها و مؤسسات مالی ایران و آنچه در حسابرسی اسلامی (ایده‌آل) باید باشد تا حدی تفاوت وجود دارد. نتایج پژوهش سیدیکیویی (۲۰۰۲) نشان داد که گزارش حسابرسی بانک‌ها نتوانسته مواردی مانند نشان دادن بیش از اندازه سود را افشا نماید.

نگاره ۴: بررسی تفاوت بین کفایت عملیات بانک‌ها و مؤسسات مالی و کفایت عملیات در حسابرسی اسلامی

کفایت عملیات و فرآیندهای	حالت ایده‌آل عملکرد جاری	میزان فاصله	مقدار t	میزان خطا
حسابرسی بانک‌ها (دولتی و خصوصی) و مؤسسات مالی	۲۸/۵۱۴۰	۲۵/۶۵۴۲	۲/۸۵۹۸	۵/۷۸۱ -

### نتایج آزمون فرضیه سوم

فرضیه سوم تحقیق بیان می‌نمود که بین اجرای خدمات مالی ارائه شده توسط بانک‌ها و مؤسسات مالی در ایران و ارائه خدمات مالی طبق عقود اسلامی (ایده‌آل) تفاوت معناداری وجود ندارد. با توجه به نگاره شماره ۵ چون سطح خطا ۰/۰۰۰ کمتر از ۰/۰۵ است پس فرضیه صفر پذیرفته نمی‌شود و در سطح اطمینان بیش از ۰/۹۵ می‌توان ادعا کرد که بین اجرای خدمات مالی ارائه شده توسط بانک‌ها و مؤسسات مالی در ایران و ارائه خدمات مالی طبق عقود اسلامی (ایده‌آل) تا حدی تفاوت وجود دارد.

نگاره ۵: بررسی تفاوت در اجرای خدمات مالی در بانک‌ها و مؤسسات مالی و اجرای خدمات مالی اسلامی ایده‌آل

اجرای خدمات مالی در	حالت ایده‌آل عملکرد جاری	میزان فاصله	مقدار t	میزان خطا
بانک‌ها (دولتی و خصوصی) و مؤسسات مالی	۶۹/۱۳۰۸	۴۹/۱۵۸۹	۱۹/۹۷۱۹	۳۳/۳۱۶ -

### نتایج آزمون فرضیه چهارم

فرضیه چهارم به این موضوع می‌پردازد که بین پیاده‌سازی قوانین اسلامی در بانک‌ها و مؤسسات مالی ایران و حالت ایده‌آل تفاوت معناداری وجود ندارد. با توجه به نگاره شماره ۶ چون سطح خطا ۰/۰۰۰ کمتر از ۰/۰۵ است پس فرضیه صفر پذیرفته نمی‌شود و در سطح اطمینان بیش از ۰/۹۵ می‌توان ادعا کرد که بین اجرای خدمات مالی ارائه شده توسط بانک‌ها و مؤسسات مالی در ایران و خدمات مالی طبق عقود اسلامی (ایده‌آل) این خدمات مالی تا حدی تفاوت وجود دارد.

نگاره ۶: بررسی تفاوت بین پیاده‌سازی قوانین حساب‌رسان بانک‌ها و مؤسسات مالی و پیاده‌سازی قوانین اسلامی (ایده‌آل)

پیاده‌سازی قوانین حساب‌رسان	حالت ایده‌آل (اسلامی) عملکرد جاری	میزان فاصله	مقدار t	میزان خطا
بانک‌ها (دولتی و خصوصی) و مؤسسات مالی	۱۵/۴۹۵۳	۲۲/۴۲۹۹	۶/۹۳۴۶	۳۹/۱۱۲ -

### نتایج آزمون فرضیه پنجم

فرضیه پنجم به این موضوع می‌پردازد که حسابرسی اسلامی در بانک‌ها و مؤسسات مالی ایران به چارچوب نظری اسلامی نیاز ندارد. با توجه به نگاره شماره ۷ چون سطح خطا ۰/۰۰۰ کمتر از ۰/۰۵ است پس فرض پنجم پذیرفته نمی‌شود و در سطح اطمینان بیش از ۰/۹۵ می‌توان ادعا کرد که حسابرسی اسلامی در بانک‌ها و مؤسسات مالی ایران به چارچوب نظری اسلامی نیاز دارد.

نگاره شماره ۷: جدول آزمون t تک نمونه‌ای - چارچوب نظری

سطح خطا	میانگین	آماره t	چارچوب نظری
۰/۰۰۰	۴۰/۳۳۶۴	۴۶/۵۵۲	چارچوب نظری

### نتایج آزمون فرضیه ششم

فرضیه ششم تحقیق بیان می‌نمود که بین استقلال فعلی بانک‌ها و مؤسسات مالی ایران و آنچه حالت ایده‌آل تعیین می‌کند تفاوت معناداری وجود ندارد. با توجه به نگاره شماره ۸ چون سطح خطا ۰/۰۰ کمتر از ۰/۰۵ است پس فرضیه ششم پذیرفته نمی‌شود و در سطح اطمینان بیش از ۰/۹۵ می‌توان ادعا کرد که بین استقلال در مؤسسات اسلامی در بانک‌ها و مؤسسات مالی ایران و آنچه شرع و اسلامی (ایده‌آل) تعیین می‌کند تا حدی تفاوت وجود دارد. نتایج پژوهش قسیم (۲۰۰۹) بیانگر این مدعا است که برای حسابرسی بانک‌ها و مؤسسات مالی صلاحیت شرعی و اسلامی نیز به جزء صلاحیت حرفه‌ای لازم است.

نگاره شماره ۸: جدول آزمون t تک نمونه‌ای - استقلال حسابرسی در مؤسسات اسلامی

سطح خطا	میانگین	آماره t	استقلال حسابرسی در مؤسسات اسلامی
۰/۰۰۰	۱۷/۲۲۴۳	۳۴/۳۰۰	استقلال حسابرسی در مؤسسات اسلامی

### بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش تفاوت‌های احتمالی موجود، بین حسابرسی متداول که براساس استانداردها و آیین رفتار حرفه‌ای صورت می‌پذیرد و آنچه از دیدگاه مدیران، حسابرسان و بازرسان بانک‌ها حالت ایده‌آل است، می‌پردازد. نتایج پژوهش حاضر نشان داد که حسابرسانی که حسابرسی و بازرسی بانک‌ها و مؤسسات اعتباری اسلامی را برعهده دارند علاوه بر مدارک علمی نیاز به داشتن اطلاعات دینی و صلاحیت‌های خاص اسلامی برای

حسابرسی اسلامی می‌باشد. دلیل نیاز به صلاحیت‌های خاص پاسخگو بودن حساب‌برسان نه تنها در مقابل ذینفعان بلکه پاسخگو بودن حساب‌برسان در مقابل خداوند متعال است. تا چنین صلاحیت اخلاقی و اسلامی فراهم نیاید به احتمال زیاد فرآیندهای حسابرسی متداول برای اظهارنظر در مورد مطلوبیت صورت‌های مالی بانک‌ها کافی نخواهد بود.

بانک‌ها و مؤسسات مالی در کشور ما باید در ارائه خدمات مالی اصول اسلامی را در نظر بگیرند و بر مبنای عقود اسلامی به ارائه خدمات مالی بپردازند. اما نتایج پژوهش نشان داد که احتمالاً مدیران و حساب‌برسان بازرسان بانک‌ها بر این اعتقاد هستند که هنوز تمام خدمات مالی ارائه شده توسط سیستم بانکی کشور در قالب عقود اسلامی قرار نمی‌گیرد. پس نیاز به پیاده‌سازی قوانین اسلامی در بانک‌ها و مؤسسات مالی ایران به‌عنوان کشوری که تمام سیستم بانکی آن به‌صورت رسمی، اسلامی اعلام گردیده است؛ می‌باشد.

برای ارائه گزارشات حسابرسی که دربرگیرنده اطلاعات مالی مربوط برای استفاده‌کنندگان مالی در کشورهای اسلامی باشد، باید چارچوب نظری را با توجه به شرع و اسلام تصویب نمود و آیین رفتار حرفه‌ای حساب‌برسان شاغل در چنین جامعه‌ای نیز باید اصول اخلاق اسلامی را برای حساب‌برسان فعال در این حرفه مدنظر قرار دهد. برای انتخاب چارچوب حسابرسی اسلامی، انتخاب یک تکنیک از بین تکنیک‌های متداول باید به گونه‌ای باشد که با توجه به شرایط مطلوب‌ترین تصمیم انتخاب شود و همچنین بر ثبات و قابلیت پیش‌بینی بسیاری از قواعد فقهی تأثیرگذار باشد. با توجه به این چارچوب، این ایده حاصل می‌شود که مؤسسات مالی اسلامی به‌منظور سودآوری به کل جامعه ایجاد می‌شوند. تضاد زمانی به وجود می‌آید که یک کشور به شدت در به کارگیری استانداردهای حسابداری و اعمال بازرگانی تحت تأثیر سیستم‌های قانونی غربی قرار می‌گیرد. فقدان رهنمودها و استانداردهای حسابرسی اسلامی یک مشکل اساسی است که چارچوب حسابرسی اسلامی کنونی با آن مواجه است.

استقلال حساب‌برس از مهمترین مسائلی است که همواره مدنظر استفاده‌کنندگان از گزارشات حساب‌برسان و بازرسان قانونی قرار گرفته است. در مورد استقلال، جامعیت و مقبولیت حساب‌برسان اسلامی زمانی در بهترین و مناسب‌ترین شکل قرار می‌گیرد که ذینفعان در مؤسسات مالی اسلامی از استقلال حساب‌برسان در اظهارنظر در خصوص صورت‌های مالی بر طبق مفاهیم شرعی و اسلامی و در همه جنبه‌ها اطمینان حاصل کنند. زمانی که مسئولیت پاسخگویی حساب‌برسان و جواب‌گویی به جامعه اهمیت می‌یابد ملاک استقلال حساب‌برسان باید در شدیدترین حالت بروز کند. وظیفه اجتماعی حساب‌برسان در مؤسسات مالی اسلامی ایجاد منافع برای امت اسلامی است که نیاز به استقلال حساب‌برس را در مؤسسات مالی اسلامی ایجاد می‌کند. زمانی که حساب‌برسان به-

طور کامل دارای استقلال نباشند، حسابرسی در رسیدن به اهداف اجتماعی‌اش شکست خواهد خورد. نتیجه پژوهش حاضر حاکی از این است که حسابرسی ایده‌آل که تمام اصول و آداب اسلامی در آن حفظ گردد با استقلال فعلی حساب‌برسان به دست نمی‌آید.

### پیشنهاد‌های پژوهش

- ۱ - با توجه به این که کشور ایران فعالیت‌های بانک‌ها و مؤسسات مالی خود را کاملاً اسلامی اعلام نموده است، گزارش حساب‌برس و بازرس قانونی این مؤسسات مالی که سرمایه‌های مردم را در اختیار می‌گیرند باید بر اساس اصول و قوانین شرعی اسلام تهیه شوند پس به مراجع تدوین استاندارد پیشنهاد می‌گردد که در مورد تدوین استانداردهای حسابرسی اسلامی بررسی‌های لازم را به عمل آورند.
- ۲ - افرادی مانند ذی‌حسابان دستگاه‌های دولتی در بانک‌ها و مؤسسات مالی مستقر شوند تا بر کار حسابداران و حساب‌برسان نظارت نموده و از نحوه عمل آنها و مطابقت رویه‌های جاری حسابرسی با قوانین و مقررات مالی اسلامی اطمینان لازم کسب شود.

### محدودیت‌های پژوهش

- انجام این تحقیق، با محدودیت‌هایی روبرو بود که ممکن است نتایج تحقیق را تحت تأثیر قرار دهند. اهم این محدودیت‌ها به شرح زیر می‌باشد:
- ۱ - مانند اکثر تحقیقات علوم اجتماعی که از پرسشنامه برای جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز بهره می‌برند احتمال عدم فهم و برداشت یکسان آزمودنی‌ها از سؤالات پرسشنامه وجود دارد.
  - ۲ - پرسشنامه متکی به حافظه افراد است و فقط آنچه را که فرد گزارش می‌دهد می‌توان مورد بررسی قرار داد. در حالی که آنچه را که فرد انجام می‌دهد ممکن است متفاوت با مواردی باشد که ذکر می‌کند.
  - ۳ - تعداد زیاد سؤالات پرسشنامه این پژوهش نیز ممکن است باعث خستگی پاسخ‌دهندگان و در نتیجه کاهش میزان دقت پاسخگویی مدیران قرار گیرد.

### منابع:

- ۱ - پوربهرامی، محمود، (۱۳۶۰)، "حسابرسی بانکها"، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده حسابداری و مدیریت

- ۲- سیاوشی خواجه، عبدالحسین، (۱۳۴۹)، "حسابرسی و بازرسی در بانک" دانشگاه تهران، دانشکده علوم اداری و مدیریت بازرگانی
- ۳- صفاریون پور، حمیدرضا، (۱۳۶۲)، "تحقیقی در حسابرسی بانکی" پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده حسابداری و مدیریت
- ۴- کشتکار رجی، مهناز، (۱۳۸۳)، "بررسی تاثیر حسابرسی داخلی بر عملکرد شعب بانک مسکن"، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد/ دانشکده حسابداری و مدیریت
- ۵- محمدپور، نادر، (۱۳۶۲)، "ترجمه فصولی از حسابرسی بانکها"، دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده حسابداری و مدیریت
- 6- Abdul karim, A.R. et al. 2004. "A preliminary study on the responsibility and independence of shariah advisors of Islamic banks ".Proceedings of IIUM Accounting Conference II, Kuala Lumpur, Malaysia.
- 7- Blair, I. 1990. "The audit expectation gap widens as the failures grow." Company Director, June 1990. pp. 39.
- 8- EL-Badry, M. A. (1956), "A Sampling Procedure for Mailed Questionnaires", The Journal of The American Statisticians, vol. 51, pp 209-270.
- 9- Errico, L., & Farahbaksh, M. (1998, March). Islamic banking: issues in prudential regulations and supervision. Working paper, International Monetary Fund.
- 10- Humphrey, C. 2000. "Debating audit expectations: Current Issues in Auditing." Paul Chapman Publishing Ltd., London.
- 11- Javed Siddiqui, Jyotirmoy Podder, (2002) "Effectiveness of bank audit in Bangladesh", Managerial Auditing Journal, Vol. 17 Iss:8, pp.502-510:
- 12- Karim, R. A. A. (1995a, Autumn). The nature and rationale of a conceptual framework for financial reporting by Islamic banks. Accounting and Business Research, 25, (100), 285-300.
- 13- Kasim, N. b. Mohamad Ibrahim . Sulaiman, Maliah (2009) "Shariah Auditing in Islamic financial institutions: Exploring the gap between the "desired" and the "actual"" Global Economy & Finance Journal Vol. 2 No. 2, pp. 127-137.
- 14- Moore, P. (1997). Islamic finance. London: Euromoney Publications
- 15- Napier, C. 1997. "Intersection of law and accountancy: unlimited auditor liability in the United Kingdom." Accounting Organizations and Society, Vol. 23, No. 1. 105-128.
- 16- Pomeranz, Felix (2002); The Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions: An important regulatory debut, School of Accounting, Florida International University, University Park, BA 245B, Miami, FL 33199 USA.

- 17- Rifaat Ahmed Abdel Karim(2001) “International accounting harmonization, banking regulation, and Islamic banks” The International Journal of Accounting, vol 36 , 169-193.
- 18- Steele, F. (1984). Islamic banks operating in the western countries. In: Proceedings of the Conference on Islamic Banking: its impact on world financial and commercial practices (London, Quoted in Rad, 1991).
- 19- Sulaiman, Maliah. 2005. Islamic Corporate Reporting: Between the Desirable and the Desired. Research Centre, IIUM (2005).
- 20- Syed Alwi Sultan (2007). Shariah Audit. CERT Publication, Kuala Lumpur.
- 21- Wilson, R. (1997). Islamic finance. London: FT Financial Publishing.